

A hazai könyvtárügy szovjetizálása felé (1947–1948)

SONNEVEND Péter

A tanulmány A magyarországi könyvtárügy története a Rákosi-korszakban 1945-1956 című kutatási program keretében készült.

Írásunkkal azt a célt tűztük ki, hogy a hazai mélyreható politikai változásokat kísérő szakmai témák és szövegek beható elemzését kíséreljük meg, és hogy ezáltal érzékeltesük a fokozatos, mind drámaibb átmenetet néhány szakmai „esettanulmány” példáján.

Forrásként egyrészt a kor mérvadó levéltári anyagaira (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a továbbiakban: MNL OL), az Országos Könyvtári Központ, (a továbbiakban: OKK), a Vallás és Közoktatási Minisztérium, (VKM), az MKP, illetve az MDP agitprop anyagokból stb. folytatott önálló gyűjtésünkre, másrészt a korabeli értelmiségi sajtó (Köznevelés, Társadalmi Szemle stb.), ezen belül – fokozott figyelemmel – a hiányzó könyvtári szaksajtót némileg pótló Új Szántás (a továbbiakban: ÚSZ) című havi lap (az Országos Szabadművelődési Tanács 1947. január és 1948. október között megjelent folyóirata) közleményeire támaszkodtunk.

Bevezetés: politikai, társadalmi háttér

A magyar történelem egyik legsötétebb – egyben legvéresebb – korszakának tekintjük az 1914 és 1963 közötti fél évszázadot. Az első világháborús veszteség közel egymillió halott, ennél is több sebesült, eltűnt és hadifogoly. Ráadásul Trianon: nemzetiségeink a kilépésre szavaznak, s – a nagyhatalmak döntése nyomán – magukkal ragadnak több millió magyar ajkút. Az antant bábáskodásával berendezkedő Horthy-rendszer alig tett valamit a kínzó társadalmi problémák (szegénység, földkérdés stb.) megoldása érdekében, ráadásul a „végjátékban” hozzájárult a hazai polgárosodás egyik meghatározó bázisának, a zsidóságnak az elpusztításához. Hatalmas infláció, majd világgazdasági válság. A tekintélyuralmi berendezkedés megkönnyítette a későbbi diktatórikus

átmenetet. A hazai társadalom nagyobb fele a szörnyű háborús évek után alapvető változásokra várt, s ezt a demagóg szereplők – külső erőkre támaszkodva – kihasznál(hat)ták.

A második világháború és a holokauszt következménye újabb egymillió halott, majdnem ugyanennyi hadifogoly és „málenkij robotra” elhurcolt ember. Hiperinfláció 1945–46-ban. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a keleti nagyhatalom határozta meg az ország életét és jövőjét. A térség országaival nagyjából egyidejűleg itthon is bekövetkezik a szovjetizálás (bolsevizálás) a politikai, gazdasági és a társadalmi-szellemi élet minden területén.

E fél évszázadon belül 1947–1948 (bár nem egyedülként) markáns határhelyzetként fogható fel: utána szinte semmi nem volt olyan, mint addig. *Sztálin*

1947-ben megtiltotta a győztes országok közé sorolt Csehszlovákiának és Lengyelországnak is az amerikai Marshall-segély igénybevételét¹, létrehozta a Kominformot, és hamarosan irányt vett a csatlós országokban is az egyedül üdvözítő proletárdiktatúra megvalósítása, illetve a harmadik világháborús felkészülés felé. Legpusztítóbb gondolata: minél nagyobbak a sikerek, annál jobban fokozódik az „ellenség” erőfeszítése (vagyis az „osztályharc fokozódik”), tehát a minden téren szükséges éberségnek (és terrornak) nincs, és nem lehet határa.

„1947 őszére a Magyar Kommunista Párt elfoglalta a politika és a gazdaság kulcspozícióit, politikai ellenfelei jelentős részét pedig megsemmisítette vagy meggyengítette” – fogalmaz tárgyyszerűen a történész.² Rákosi Máttyás szovjet típusú diktatúrája a kikerőszakolt rendszerváltás (1948–1950) után politikai despotizmushoz (1950–1953) vezetett, állapítja meg Bihari Mihály³.

Sztálin halála, 1953 márciusa után még egy súlyos évtized következik: politikai hullámvölgyek, forradalom és szabadságharc, százezrek emigrációja, a Kádár-rendszer véres berendezkedése.

Szakmai hagyományok

A század első felének hazai könyvtári világában számos ígéretes, ám csupán mozaikos, elszigetelt pozitív fejlemény regisztrálható:

- a nyilvános és közkönyvtárak lassú elterjedése,
- az egyetemi és országos könyvtárak modernizációs törekvései (nemzeti bibliográfia, korszerű raktárrendszerek stb.),
- Az Országos Bibliográfiai és Könyvforgalmi Központ megteremtése (1923), ezáltal több országos központi szolgáltatás elindítása (nemzetközi csere, könyvtárközi kölcsönzés, igényes szakbibliográfiai munkák létrejötte stb.),
- egyes könyvtárak fokozatosan nyitnak az olvasók felé,
- a szakképzés első – posztgraduális tanfolyama – szakasza,
- a dokumentációs szolgáltatás meghonosítása.⁴

Amikor *Sebestyén Géza* 1942-ben széttekintett a közkönyvtári világban, jól látta, merre a helyes irány: az angolszász és skandináv világban, ahol a korszerű gondolatot, az együttműködést szervező „tájkönyvtár” (későbbi nevén: körzeti könyvtár) modern eszköz, a bibliobusz támogatja. *Sebestyén* szerint a tájkönyvtáraknak a „könyves autóbusz nélkül a falu számára alig lenne jelentőségük.”⁵

Ehelyett, amikor eljött az idő, a hazai könyvtári világban is az extenzív szovjet modell (lényege: sokaknak keveset) szolgálai meghonosítása következett be, pedig a szovjet könyvtárügy már 1930-ra minőségi szempontból lebénult, legfőképp azért, hogy szakmai működés helyett lényegében a politikai agitprop kiszolgálói szerepére kényszerítették.⁶

A kor hangjai: „szeretni azt, ami lesz” – akár a „gyökeres és teljes revíziót”?

1945

November 21-én a Szabad Nép *Új közkönyvtárakat a magyar dolgozóknak!* címmel jelentet meg belső vezércikket.

„Minél intenzívebb szellemi újjáépítésre van szükség. A kormány, mindenekelőtt a kultuszminiszter a magyar kultúrélet régi sebeit hegesztené be, ha módot találna új közkönyvtárak létesítésére. Mert eddig az európai államok közül viszonylag Magyarországon van a legkevesebb ingyenes, nyilvános könyvtár. [...] Új könyvtárak létesítése talpra állíthatná a színvonalas magyar könyvkiadást is.”⁷

1946

Major Tamás és *Losonczy Géza* felszólal az MKP III. kongresszusán (1946. szeptember 26–október 1.).

Major: „A Magyar Kommunista Párt sokat tett a felszabadulás óta [...]. Mi indítottuk el a kulturális életet. Akkor, amikor itt nyoma sem volt a kultuszminisztériumnak, leraktuk a művészi szakszervezetek alapjait, életre hívtuk a Művészeti Tanácsot, [...] – segélyakciókat indítottunk”.

Losonczy Géza így beszélt: „Az általános iskola fontossága a közoktatás területén egyenlő jellegű a földreformmal. [...] különösen súlyos felelősség terheli a kultuskormányzatot azért, hogy nem állt ki határozottan és félreérthetetlenül az általános iskola mellett. [...] Kultúrpolitika és demokrácia szavakban, ugyanakkor a klerikális reakcióval való cimbórlás és a tényleges demokrácia vívmányainak minden eszközzel való elgáncsolása: ez az a kétszínű politika, melyet a kultuskormányzat a demokratikus kormányzat nevében és fedezetében a kultuskormányzat folytat.”⁸

„A magyar közművelődés ezen belül a magyar köznevelés az új magyar életrend igényeinek és követelményeinek megfelelően gyökeresen átalakul [...], közművelődésünk és köznevelésünk reformálását il-

letően az érdeklődők a következő évben jóval tájékozottabbak lehetnek, jóval tisztábban láthatnak, mint ebben az első, küzdelmekkel teli esztendőben, amikor a romeltakarítás, a normális élet megindítása, a reformtervek előkészítése és azonnali végrehajtása nem egyszer túlságosan is keresztezte egymást [...] – fejezte be tájékoztatását Kovács Máté miniszteri tanácsos, az elnöki osztály vezetője a Köznevelés számára.⁹ Keresztury Dezső kultuszminiszter ősszel elhangzott előadásából:

„1930-ban 15 775 tanító tanított és 4437 tanár, összesen 20.512 pedagógus. [...] ma 31 800 pedagógus fog tanítani az országban. [...] Az iskola egymagában azonban nem nevelhet új társadalmat. A magyar nép műveltsége csak akkor lesz élő erővé, ha a társadalom is magáévá teszi, hogy a népben találja meg a maga kifejezését. Ezért beszélünk népművelés helyett szabadművelődésről. [...] A háború előtt kb. 3000 népkönyvtár működött az iskolán kívüli népművelés keretében. Ezeknek igen nagy része, 2500 könyvtár teljesen megsemmisült, 500 népkönyvtárban csak alig egy-két könyv maradt meg. Az elmúlt évben 1200 könyvtárat újjászerveztünk 30.000 könyv szétosztásával és újabbak szervezése van folyamatban.”¹⁰

1947

Alexits György 1947 elején a *Társadalmi Szemlében* (a továbbiakban: TSZ) értekezik „köznevelésünk demokratizálásáról”, s arra a következtetésre jut, hogy az előző két év alatt gyökeresen megváltozott társadalmi szerkezet továbbfejlesztéséhez „kritikai gondolkodású, reális szemléletű, önálló elhatározóképességű, tág látókörű, érzelmileg pedig mélyen demokratikus és kollektív érzésektől áthatott embertípusra van szükség.”¹¹ Ha belegondolunk e sok jelzős megfogalmazásba, ámulhatunk, hová – ettől milyen távol! – jutott az ország a következő két-három évben. A kettős beszédnek különösen szép példájaként emelhetjük ki.

Havas Gábor *A falu művelődése* címmel ezt fejtegeti a *Válasz* című folyóiratban: „Nyugat fölöttünk van, de ez nem jelenti azt, hogy a nyugati kultúra elérendő célként lebegne előttünk. [...] Új, friss és szapora népek szorítják csúcson túlra a nyugati kultúrákat, de ha nem jelentkeznének is a fiatalok, a kiöregedés, a közelgő halál bekövetkezik nélkülük is. [...] Tudjuk, sokak megrökönyödését keltjük fel, mégis kimondjuk: nem a parnasszus, az akadémikus tudás és a nyugati „hochkultur”, hanem egyedül az élet szorítására kedvteli daccal válaszolni tudó kultúra lebeg műve-

lődésünk útja keresésénél szemünk előtt.”

A (mai fül számára) keserű, szinte már cinikusnak tűnő hang nem egyedi, a költő Lakatos István ugyanitt, a *Válaszban* kételyeit így önti szavakba:

„Lesz még Új Élet? Lesz itt még rend a romokban?
S Béke, Egyenlőség: jaj, nem propaganda ez is csak?

Oh, Kultúra! A szó gúnyos visszhangja a szélben
Szétszóródik.”

Vas István *Negyven felé* című versében írja ezeket a felettebb optimistának tűnő sorokat:

„Azonosulni azzal, ami készül, -
segítsd, ne ijessd:
nem félni a szennytől, a késtől,
mely a beteg világ
csontjába belevág,
s szeretni azt, ami lesz.”¹²

1948

Júniusban egy könyvkiadó szakember a magyar könyv válságából kivezető útról morfondírozik eképpen:

„Nagy léptekkel vinné előre a magyar könyv ügyét és vele közművelődésünk fejlődését, ha az illetékes szervek az üzemekben, az iskolákban, egyetemeken, nép kollégiumokban, községekben és tanyákon és minden erre alkalmas helyen kultúrgócokat építenének ki és rajtuk keresztül irodalmi és olvasóköroket szerveznének.”¹³

Augusztusban Horváth Márton, a vezető kommunista ideológus buzdítja az írókat:

„A népi demokrácia Magyarországa igenis kritikát és útmutatást vár az íróktól. De a kritikai jog csak azokat illeti meg, akik egyébként pozitív módon tudják értékelni a demokrácia nagyszerű eredményeit.”¹⁴

Akinek „jogosultságot” ad a hatalom, az „kritizálhat”: a képlet egyértelművé vált. A folyamat tetőzik a következő évben.

1949

Lukács György akadémikus, az 1947-ben felszámolt, majd 1949-ben újra alapított Irodalomtörténeti Társaság elnöke így kezdi székfoglalóját:

„A [...] Társaság újjáalakulása nem egyszerű irányváltozást jelent. A társaság munkájának csak akkor van létjogosultsága, ha középpontjába a magyar irodalomtörténet teljes és gyökeres revízióját helyezzük.”¹⁵

Kifejező a felütés: „csak akkor van létjogosultsága”...

A külföldi könyv- és folyóirat-rendelések új eljárása és annak azonnali módosítása:

- a *Corvina* április 29-i száma közli az Országos Könyvtári Központ (OKK) március 8-án kelt értesítését arról, hogy a [Magyar] Tudományos Tanács szabályozta a könyvtárak és tudományos intézetek külföldi rendelését: ezentúl az OKK űrlapján kell igényelni, az OKK-hoz benyújtva azokat;
- a következő heti lapszám ehhez képest tudósítja a könyvkereskedőket, hogy a korábbi értesítés „időközben idejét múlta”, vagyis felvehetik a megrendeléseket, ám ezekre vonatkozóan az IBUSZ megrendelőlapját kell alkalmazni, s kitöltve az IBUSZ-hoz kell benyújtani, kivéve a szovjet kiadványokat, minthogy azok megrendelése a Mezdunarodnaja kniga hazai képviselőjénél történik.¹⁶

A háború utáni káoszról kijutó ország a mindent megújítás és a diktatórikus túlszabályozás káoszáig jutott el.

Kézirat és publikáció: Sebestyén Géza írásának színváltása

Sebestyén Géza *Falusi könyvtárak* című írása esetében összevethetjük a kézirat és az ÚSZ 1947. februári számában megjelent cikk szövegét.¹⁷

Közhely, hogy minden jó szerkesztő sokat segíthet a megjelenő szöveg minőségének javításában (szerkezet, stilisztikai pontosítás, az olvasás szempontjából történő világosabb megfogalmazás, tagolás és fejezetcímek stb.). E szerkesztői kéz Sebestyén írásának előkészítésénél is tetten érhető. Példaként egy nehézkes mondat elhagyását említhetjük. A kézirat kilencedik oldalán olvasható e kihagyott mondat: „A körzeti könyvtár a falusi könyvtárak olyan szervezete, amely végül meg tudta szüntetni a falusi olvasók inferioritását és izoláltságát.” A több ezer példányban megjelenő folyóirat olvasóinak döntő többsége nem tanult gimnáziumban, tehát a latin szavak (inferioritás = alsóbbrendűség stb.) számukra tabu jelentettek (kivéve a napisajtó kedvenc szavait, mint „reakció”). Tehát nem az ilyen jellegű indokolt javításokra figyelünk. Elmarad két jelentős hazai publikációra való hivatkozás (Mihalik József, 1918; Bisztray

Gyula, 1935), ám ez még lehet határeset is: az ÚSZ általában nem ad forrásokat, szakirodalmi hivatkozásokat. Az viszont már érdemi változtatás, hogy a szerkesztő kihagy fontos – de politikai szempontból bizonyosan nem kívánatosnak ítélt – kapcsolódási pontokat, például *Wlassics Gyula* (volt miniszter, a múlt századelőn a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának elnöke) nevét az első világháború előtti kezdeményezések ismertetésénél vagy a német *F. Schriewerét*¹⁸ a könyvtáros fontos szerepének taglalásánál. Egy letűnt rendszer politikusa vagy a legyőzött idegen politikai hatalom szakmai képviselője sem lehet kívánatos. 1946 végén, 1947 elején járunk, így az (élenjáró) amerikai példa – sőt, konkrétan a Carnegie-féle könyvtártámogatás –, továbbá a dán minta említése viszont még megengedett.

A továbbiakban a tartalmi változtatásokra figyelünk.

A cikk elején a kézirat szerzője úgy véli, „nem csak a városiaknak lehet igénye arra, hogy szellemi látókörét kitágítsa, és nem lehet ez az ő külön kiváltsága, hogy a mindennapok robotjában szellemi fejlődést találhasson”. Ehhez a megvalósításra történő rákérdezés járul: „A kérdés csak az, hogy meg lehet-e ezt a követelményt valósítani.” Ezt a gondolatot – vagy megfogalmazást – a cikk egyrészt egyszerűsíti („Nyilvánvaló, hogy nemcsak a városi lakosságnak lehet joga és igénye a műveltségre, hanem a falusinak is.”), másrészt az „igény” mellé beszúrja a „joga” kifejezést, sőt, ezt rögtön külön mondatban kategorikus elvárásá bontja ki, nem tartva a napisajtó közhelyeitől sem („még élesebben kell fogalmaznunk”). „Még élesebben kell fogalmaznunk: a falusi lakosságnak pontosan ugyanazokra a művelődési lehetőségekre (és a mi esetünkben könyvtárakra) van joga, mint a városiaknak.”* Ezután a cikkváltozat még egy rövid bekezdésben további, ugyancsak a napi publicisztikát idéző okfejtésbe kezd: „Kétféle módon lehet a műveltséget a nép közé vinni. Van egy jóakarató patriarchális magatartás, ez jótékonykodik. Morzsákat oszt s közben állandóan érzi a maga felsőbbbőségét, sőt ezt természetesnek is tartja. És van egy demokratikus magatartás, amelynek kiindulópontja az egyenjogúság.” Hangsúlyozni kell, ennek a tirádának nyoma sincs az eredeti kéziratban! A szakmai cikk felvezetése inkább emlékeztet *Szabó Ervin* hajdani vitairatáira – aki *Gulyás Pál* ellenében védte igazát –, mint Sebestyén Gézára. S ami még fontosabb, eltűnik a

* a kurzívval való kiemelés itt és a további idézetekben az eredeti cikk szerint. – S.P.

kérdőjel, a megvalósítás esélyének mérlegelése: a kéziratban Sebestyén kiemeli, hogy a város „*kiterjedtebb olvasóközönséget jelent [...] De hogy keljen mindebben versenyre a falu a maga gyatra anyagi eszközeivel és kevés olvasójával?*”

Az érdemi részt a cikk fejezetekre bontja: „*Különálló kiskönyvtárak*” (a kis könyvtár az eredetiben egy szó. S.P.), illetve „*Körzeti könyvtárak*”. Az eredeti kéziratban nincs ilyen tagolás.

Az első rész rögtön visszatér a publicisztikához: „*A jótékonykodás könyvtári formája a falusi kiskönyvtár*”. A kézirat itt tárgyilagosan szögezi le: „*A falusi könyvtár első formája az önálló, független kiskönyvtár*.” Ezután mindkét anyagban nagyjából azonosan szerepel az amerikai példa: New York állam 1838-as kezdeményezésétől az 1853-as „tetőpontig”, majd a hanyatlás, minthogy a százötven-kétszáz kötetes könyvtárakat kiolvasták, nyolc-tízezer könyvtár anyagának teljes cseréje pedig még ott is anyagi csődöt eredményezett volna. Ugyanez hazai változatban: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége projektje hasonló okok miatt nem lehetett eredményes. Fontos a következtetés (mindkét anyagban azonosan): „*Ezért a Tanács és a Főfelügyelőség a világháború körül már azon az állásponton volt, hogy az izolált kiskönyvtárak helyett egybeült kell a megoldást keresni.*”

A folytatásban ismét elválik a két szöveg. A kézirat szerint a „*világháború s az utána következő megrázkódtatások a meglévő könyvtárakat is, a Főfelügyelőség életrevaló terveit is elsodorták. [...] 1923-ban az iskolán kívüli népművelés keretébe került a népkönyvtárügy, s ebben a keretben 1927-ben népszövetségi kölcsönből 1500 falusi könyvtár létesült.*” A cikk osztályharcos felhanggal megállapítja, hogy a „*két világháború közti újfeudális-nagypolgári szellem nem kedvezett a kérdés megoldásának*”. Még jó, hogy a népszövetségi kölcsön megmaradhatott a szövegben, igaz, az ennek köszönhetően létesített könyvtárak száma már áldozatul esett a szerkesztői ollónak.

A két szöveg közti eltérés minden részletének végigkísérése szétfeszítené ennek az írásnak a kereteit. Már csak a zárlatra figyeljünk. Miután a körzeti könyvtár egyedül célravezető voltát a dán, és a Carnegie alapítvány támogatásával Kanadában megvalósult példákkal (utóbbi helyen a szórtan élő lakosság 35%-os olvasói arányát sikerült felmutatni) Sebestyén kellően alátámasztotta, következik a kézirat szerzőjének konklúziója: „*A fentiek után nem kétséges, hogy a magyar könyvtárügyet csak a legmodernebb alapokon*

szabad újjászervezni. Tiszta, kikísérletezett rendszer áll előttünk.” Még azt teszi hozzá, hogy érdemes a körzeti könyvtárat hazánk különböző táji adottságai közt (falus és tanyás települések, iparvidék), mintegy „*kísérleti területeken kipróbálni*”. A cikk ezzel nem „*bajlódik*”: ott a hangsúly már egész máshová kerül. „*A mezőgazdasági gazdálkodás küszöbön álló üzemi forradalma egyébként ugyanebbe az irányba visz. A falusi és városi életforma közti hagyományos különbség az egész világon eltűnőben van. [...] Ezen kívül Kelet-Európában a parasztság felszabadítása nélkül a népek szellemi felszabadítása is lehetetlen.*” Ahol a szakértő szerző féltő gonddal a jól ismert példa fokozatos hazai bevezetését ajánlja, ott a „*publicista*” a parasztság felszabadítását, üzemi forradalmat, szellemi népfelszabadítást vizionál.

Már csak két kérdésünk van e fontos írással kapcsolatosan.

Az egyik: vajon ki hajtotta végre a változtatásokat? Bizonyára nem a szerző, mint ahogy biztosan állítható, hogy nem a főszerkesztő, *Karácsony Sándor*¹⁹. A lap felelős szerkesztője mindvégig *Victor János* (1916–1962) volt, aki kapcsolódott Karácsony köréhez²⁰ mint volt református lelkész, de az is feltételezhető, hogy ekkoriban bizonyos mértékig eltértek nézetei a főszerkesztőjétől. Egyáltalán nem mellékes körülmény, hogy a néhány tagból álló szerkesztőbizottságban mindvégig ott voltak – a szabadművelődés szakértőin, vagyis *Barczán Endrén* és *Gombos Ferencen* kívül – a Kommunista Párt emberei: *Hegedűs András* (a későbbi miniszterelnök, aki ekkor a NÉKOSZ-t képviselte) és *Szendrő Ferenc* színházi rendező (*Hont Ferenc* és Major Tamás harcostársa, a két munkáspárt által létrehozott Munkás Kultúrszövetség főtítkára). Ki fogta a tollat?²¹

A másik – még fajsúlyosabb – kérdés: ha 1946 végén, 1947 elején minden gondolat készen áll a körzeti könyvtárak hálózatának megteremtésére, akkor miért csak 1949 tavaszán került sor a körzeti könyvtári rendszer elindítására?

A kérdésre pontos válasz – a kutatás mai szintjén még – nem dokumentálható. Megközelítésként egyrészt (ismét) a tágabb kontextusra hívjuk fel a figyelmet. Az MKP 1945 óta nagy erővel terjesztette a Szikra, a pártkiadó könyveinek példányait. Ebben segítségére volt egy „fedőszerv”, a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság (NSZOB).²² E szervezet támogatást kért 1948 márciusában a VKM-től az MKP-tag Alexits György politikai államtitkárhoz fordulva. Ő pedig azonnal támogatólag átküldte az igényt a szabadművelődési ügyosztályt felügyelő Kovács Máté

államtitkárnak (Alexits és Kovács is 1947 áprilisában lett államtitkár).²³ Az a feltételezésünk, hogy az MKP ekkor, legalábbis 1948 végéig, amíg a VKM nem vált teljesen a párt eszközévé és végrehajtó szervévé, nem kívánt sikeres (párhuzamos, konkurens) szakmai projektet újtárra indítani (magyarán nem engedte ennek elindítását).

1946–1947 táján az ország több helyén is hozzálatk a körzeti könyvtári gondolat helyi megvalósításához, vagy legalábbis az előfeltételek megteremtéséhez, számítva a VKM támogató közreműködésére. *Tóth Gyula* kitűnően dokumentált tanulmányában²⁴ szintén felteszi a kérdést: „Miért nem előbb, miért csak 1949-ben indultak a körzeti könyvtárak?” Válasza: „a rendszer kialakításának legfőbb akadálya a pénzühiány lehetett”. Még hozzát teszi: „A másik ok a demokrácia-deficitben és a koalíciós versengésben kereshető”. Azt gondoljuk, hogy ezek az érvek csak (kisebb) részben magyarázzák a helyzet alakulását (a „koalíciós versengés” 1947-ben aligha, 1948-ban pedig végképp nem volt már hatóerő). 1947-ben, s még inkább 1948-ban már volt minden olyan célra pénz, amire megvolt a kommunisták jóváhagyása (ld. NSZOB). Ne feledjük, a gazdasági élet szinte egyszemélyi irányítója ekkor a Gazdasági Főtanács főtitkára, a kommunista *Vas Zoltán* volt, vagyis nem a pénzügyminiszter vagy a nemzeti bank elnöke.

Az igazi válasz megtalálásához még további kutatások szükségesek. Addig fontos adalékként a Veszprém megyei felkészülést mutatjuk be. *Páldy Róbert* szabadművelődési felügyelő – ez a cím a szabadművelődés megyei irányítóját jelentette – 1947 (!) áprilisában hosszabb levélben számol be a VKM (pontosabban a szabadművelődésért felelős VIII. ügyosztály) felé a körzeti könyvtár szervezéséről.²⁵ Az irat – a VKM ügykezelése szerint – a beérkező anyag összefoglalását és a válasz tervezetét is tartalmazza. A választervezet felett gépirással ez áll: „A veszprémi körzeti könyvtár megszervezése a költségvetéstől függően tervbe van véve. Ezért a benti tervezet 1947. évi október hó 15-ig határidőre tesszük. Budapest, 1947. évi szeptember 17.” Nem tudjuk, a levél írása (április 28.) és a választervezet halasztása (szeptember 17.) közt mi történt, hol feküdt és miért az anyag. A választervezet datálása: október 30. (Megjegyzendő, ekkoriban a költségvetési év az iskolaévvvel kezdődött.) A választ a megye alispánjának címezték, minthogy nyilván a Páldy által aláírt tervezet is alispáni kísérőlevéllel érkezett. A VKM válaszában érdemi része: a megye vállalja magára a leendő könyvtár elhelyezését, dologi kiadásait és a

leendő gyarapítás költségeit. A VKM pedig ad indulásként ötezer kötetet, s „lehetőség szerint egy modern könyvtári autót, amely a könyveket a megfelelő letéthelek között köröznél”. Az október végén indított minisztériumi levélre gyorsan megjött a válasz, az alispán már november 14-én érdemben reagált a javaslatokra.²⁶ Előbb leszögezi, hogy a megye eddig is mindent elkövetett a feltételek megteremtésére: a könyvraktár, irodahelyiség, fűtés, világítás, s még a garázs is biztosítva van. Gyarapításra évi 2000 forintot irányoznak elő azzal, hogy ezt az összeget a „jövő költségvetési évben többszörösére” szándékoznak felemelni. A személyzet biztosítása viszont gondot jelent: a „jelenleg beosztott állami gimnáziumi tanáron (minden bizonnyal Rácz Arankárról van szó – S.P.), mint utazó könyvtároson kívül legalább még egy könyvtárosra, egy könyvtári kezelőre, egy altisztre és egy gépkocsi-vezetőre volna szükség”. Ha ez a kérdés megoldódik, a „tervezett körzeti könyvtár már a tél folyamán megkezdheti munkáját” – fejeződik be *Kovács István* alispán levele. Az első körzeti könyvtár megnyitására végül 1949 tavaszán került sor. A VKM a tíz körzeti könyvtár megszervezését egy országos népkönyvtári központra bízta volna, ám a Gazdasági Főtanács ennek létesítését megvétőztta, így bízták sebtében a feladatot az OKK-ra. (A Népkönyvtári Központ majd, lényegében egy évvel később, Révai igényére az új Népművelési Minisztérium alárendeltségében születik meg 1949 végén.) A halasztás indokait keresve említést érdemel, hogy a politika 1947–1948-ban az általános iskola teljes körű megvalósítását, illetve az egyházi iskolák államosítását emelte a legnagyobb prioritás szintjére. A földosztás fontosságához mérték ennek eredményes véghezvitelét: beszédesek a VKM költségvetési kiadásainak számai.²⁷

Balra át? Túlélési szándék vagy kompromisz-szumkeresés: Karácsony és köre igazodni próbált 1948-ban?

Karácsony Sándor professzor, az Országos Szabadművelődési Tanács (OSZT) elnöke, az ÜSZ főszerkesztője ezt írja a lap beköszöntő írásában (1947. január): „Bele ne essünk tehát a régi hibába, mi, akiktől fogantatik a kultúra, passzív valaminek ne vegyük a kulturálandó (sic!) felet, a népet, a munkaságot és értelmiséget, akiktől születik. Mint ahogy a talaj hajlandóságát előbb tanulmányozni illik s csak azután érdemes megfelelő magvakat vetni belé, úgy

*kell nekünk is tanulmányoznunk a kulturálandó fél kultúrigényeit, mielőtt ilyesfajta feltételezett, sokszor csak elképzelt igények kielégítésére gondolnunk volna szabad. [...] Hiába tömök, erőltetek bele egyebet, visszautasítja.*²⁸ A lap 1947 folyamán lényegében tartotta azt az irányvonalat, hogy a két félen áll a dolog, másként kifejezve: legjobb demokratikusan segíteni a megjelenő igényeket.

Mintha 1948-ban a hangsúly megváltozna, s nyilván egyáltalán nem függetlenül a rohamosan változó társadalmi környezettől. Kérdésünk inkább az, a szükséges hangsúlyváltozás meddig lehet indokolt? S mikor több az indokoltnál vagy vállalhatónál, s esetleg utóbbi esetben nem jobb-e visszavonulni, mint az új „hangot” gyorsan utánozni. Soha nincs kész felelet, akkor sem volt, és ma sincs. Tanulságok viszont adódhatnak.

Karácsony a lap 1948. januári számában „vezércikként” – a rá oly jellemző szubjektivitással (vagyis ami fontos, az mind az Ő személyiségének alkatrészévé válik) – köszönti Makarenko 1947-ben magyarul is kiadott művét, *Az új ember kovácsát*. „A növekedés eposza” – ezt írja címként szinte megrendült sorai fölé, s azt állítja, nem készült írni róla, minthogy magáról, saját létezéséről sem tudna írni, annyira egygyé vált vele a nagy könyv. A cikk zárlatában Platont, Makarenkót és magát állítja egy sorba: „A nevelés a szofokrácia dolga, [...] ebben az alapeszmében tökéletesen egyetértünk. Ha nem így volna, nem hinnék például a szabadművelődés lehetőségében sem. [...] A szabadművelődés azért lehetséges s azért gyönyörű lehetőség, mert a szofokrácia az osztály nélküli társadalomban elvegyülve és elrejtve él...”²⁹ (kiemelés itt és a későbbiekben is az eredeti szerint. – S.P.).

Karácsony a februári számban újabb nyilatkozatra vállalkozik. A Kommunista Kiáltvány századik évfordulóján élesen kritizálja értelmiségi, középosztálybeli társait, hogy az előző évtizedekben semmit sem tudatosítottak a lényeges társadalmi változásokból. „Magyarországon meg az történt, hogy ebből a változásokból semmi sem tudatosult azok elméjében, akikre egy nemzeti közösségben a tudatosulás van bízva. [...] Ha holnapot akarunk, a tegnapnak tudatosulnia kell lehetőleg még ma. Hadd írjam ezt a megcáfolhatatlan tételt dedikációképpen a szézesztendő Kommunista Kiáltványnak abba a példányába, amelyet a magyar értelmiség remélhetőleg ezúttal végre-valahára elhelyez a könyves tékájába, vagy [...] már ma este azt olvassa elalvás előtt...”³⁰ Nem tudhatjuk, ez a javaslat mennyire volt felkínálkozás, s mennyire belülről jövő gondolat. Karácsony témaválasztása azért is megle-

pőnek tűnik, mert a legfontosabb, mindent háttérbe szorító közéleti téma ekkoriban a 48-as magyar forradalom és szabadságharc jubileuma volt.

Ugyanebben a februári számban Varga Domokos folytatja a mester gondolatmenetét, s két oldal hosszan fejtegeti, mire tanította meg Marx *A Kommunista Kiáltvány*ban kortársait: az osztálytársadalmak működési módjára. „A béremelési harc elérhet filléres eredményeket, de a profit, a haszon törvényét nem döntheti meg. Ehhez fel kell számolni a tőkés világ egész rendszerét”, – állapítja meg a szerző Marxék nyomán.³¹

Még mindig ugyanitt, a februári számban, Karácsony talán legközvetlenebb eszmetársa, az ókortudós Kövendi Dénes is szót kap. Cikke végén – csillaggal elkülönítve, és végig kurzívval szedve – kifejezetten didaktikusan fogalmazza meg véleményét: „A kapitalizmus korszaka vége felé közeledik Nyugaton. Mindenütt a szocializmus felé alakul a világ, lassabban vagy hirtelenebbül. 1848 gigantikus, de sikertelen kísérlete nem arra való, hogy részben még máig eléretlen céljait tűzzük csak magunk elé. Többre van ma már szükség.”³²

Ezt az eszmei vonalat tetőzi be majd félév múlva Gombos Ferenc (ekkor már lényegében bukott) VKM-vezető. Bukott, mert lezajlott a révfülöpi „apagyilkosság”, a szabadművelődés kivégzése (erről később szólunk). Gombos utal a révfülöpi konferenciára, s azzal indít, hogy „számot akar adni” arról, amit a konferencia vitái (vitái?!) „indítottak el benne”.³³ Leszögezi, hogy „máskor is hangoztattuk e lap hasábjain, hogy hasznos és jó művelődési munkát csak úgy végezhetünk, ha azt a társadalmi fejlődés szolgálatába állítjuk. Nos, politikai nevelésre éppen azért van szükség, hogy ezt a feladatot megoldhassuk. Politikai műveltség nélkül ugyanis nem érthetjük meg a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit. [...] Lenin figyelmeztet arra, hogy a politikának nem szabad elszakadnia a tömegektől. Ez a veszedelem ott ólálkodik minden gyakorlati politika sarkában. [...] A veszedelem elhárítását esetleg a politikai propagandával is el lehet érni, de még biztosabban akkor, ha a propagandát pedagógiával párosítjuk.”³⁴

Aki a későbbi fejleményeket realizálja, szinte megrendülten figyeli Karácsony – és elmetársai – hiábavaló erőfeszítéseit a „fejlődéssel” való lépéstartás terén, s azt a naivitást, amely Lenin akárhányadik gondolatával akarja alátámasztani (lényegében: megvédeni!) saját törekvéseit vagy legalább autoritását. Hisz annyit azért sejteniük kellett, hogy Marxra vagy Leninre is csak azok hivatkozhatnak érvényesen, akik

a megfelelő körben pozicionáltak. Tudjuk, 1949-ben pedig már ez is vajmi kevés biztosítékot adott, akkor már senki nem számíthatott könyvrületre: elég Rajkék elpusztítását vagy a Lukács György elleni hajsztát említeni.

A szabadművelődés „gleichschaltolása” Révfülöpön (1948. június)

Az ÚSZ 1948. évi 6-ik számában *K. Nagy István* rövid beszámolója szinte elbűvük a szám érdemi részének legvégén (közvetlenül a könyvismertetések előtt). E beszámoló szerint a VKM illetékes VIII. főosztálya „május 31-től június 12-ig a szabadművelődési felügyelői hivatalok tagjai részére értekezletet rendezett Révfülöpön”, méghozzá két, egy-egy hetes turnusban. (Nem véletlenül ekkor zajlott a két munkáspárt „egyesülési kongresszusa” a kommunisták teljes dominanciája mellett.) Megtudjuk, kik adtak elő általánosabb érdekl: *Mód Aladár*, a TSZ főszerkesztője, Kovács Máté államtitkár, *Ortutay Gyula* miniszter. Ezután a lényegről így ír: „*E. Kovács Kálmán a szabadművelődés eddigi ideológiáját és gyakorlatát bírálta. Kimutatta a helytelen ideológia és az ebben gyökerező gyakorlat szerves összefüggését. Különösen rámutatott arra a veszélyre, amely a kultúra romantikus szemléletéből eredt, s amely a szabadművelődés területén eluralkodott. Körvonalazta a szabadművelődés új ideológiáját és az előttiünk álló feladatokat. Az értekezlet úgy a politikai beszámolót, mint a szabadművelődés eddigi ideológiájának és gyakorlatának bírálatát és új célkitűzéseit elfogadta.*”³⁵ A rövid összefoglaló csak azt nem írja meg, ki is E. Kovács, kinek a nevében adott elő, mitől lett egy lényegében ismeretlen aktivista felszólása „politikai beszámoló”, s hogyan ment végbe az „elfogadás” aktusa. Annyi bizonyos – más forrásból ismert –, hogy Karácsony Sándor nem volt jelen, talán már meg sem hívták...

Pótoljuk röviden az „ideológus” bemutatását. E. Kovács Orosháza szülöttje (1912), miként *Darvas József* író és parasztpárti (egyben, pontosabban mindvégig: kommunista) politikus. A harmincas években az egyetemista E. Kovács „elvallalja” Darvas bűnét, vagyis szerkesztőként az ő neve jelenik meg egy kiadványon, így Darvas helyett őt ítélik rövid börtönre.³⁶ 1945 júniusában úgy szerepel egy fővárosi politikai rendezvényen, mint a Nemzeti Parasztpárt képviselője (ebben is Darvas jó tanítványa). Ugyanakkor 1945-ben és 1946-ban is a kommunista pártközponttól kap bizalmas feladatokat.

Mindebből az következik, hogy Révfülöpön E. Kovács a pártközpont, Rákosiék megbízását hajtotta végre. Ez annál inkább így van, mert az MKP/MDP ideológiai folyóirata, a TSZ 6. (júniusi) számában közölte E. Kovács nevével a szabadművelődés éles bírálatát, az ÚSZ az ettől eltérő (előadás)szöveget viszont másfél havi késéssel, „csak” az augusztus-szeptemberi (8–9.) számában adta le.³⁷

Érdeemes a két szöveget egybevetni. Eltérnek címben, szerkezetben, stílusban. A TSZ cikkének címe is agresszív, a párt napilapjának stílusát idézi („*Klerikális reakció, parasztrómantika és népművelésünk demokratizálása*”), míg az ÚSZ-ban kifejezetten szürke, semmitmondó a cím („*A szabadművelődés kérdéseiről*”). Látjuk a központi fogalom is eltér: az átpolitizált „népművelés” az iránymutató központi pártfolyóiratban, míg „szakmai” („szabadművelődés”) a szaklapban. A TSZ-ben a cikket éles hangú szerkesztői bevezetés előzi meg. Ennek legfőbb megállapítása offenzív: „...*népünk demokratikus nevelésének az ügye nem lenne biztosítva, ha lehetőséget nyújtanánk arra, hogy a klerikális reakció a felnőttek nevelésben lerombolja azt, amit az iskolában építettünk.*”³⁸

Mindkét cikk alfejezetekre tagolódik: a TSZ-ben négy, míg az ÚSZ-ban hat részre tagolódik. Az utóbbinak két alfejezete csak itt jelenik meg (A szabadművelődés munkásai; A szabadművelődés új munkatervéhez), ezek együtt öt oldalt foglalnak el, az egész terjedelem egyharmadát. Nyilván azért nem kerültek bele a pártlap tartalmába, mert túlzottan szűk, azaz „szakmai” kérdéseket vetnek fel. Négy, érdemben azonos tartalmú alfejezet van meg mindkét cikkváltozatban, ami eltérő, az a sorrendjük. A publicista hevületű TSZ-cikk élre helyezi az egyház – a reakció legfőbb bástyája! – elleni támadást (Egyházi „népművelés”), az ÚSZ-ban e rész csak a negyedik a sorban. Az ÚSZ az elvi kérdésekkel nyit, ez a TSZ-ben csak a harmadik szegmens. A „romantikus szemlélet” (a „népi gyökereket” favorizáló, „parasztrómantika” ellen érvelve) kifejtése követi az ÚSZ-ban az elvieket, míg a TSZ-ben ez csak a harmadik, minthogy a népfőiskolák szerepének taglalása után kapott helyet. Ez az ÚSZ-ban a harmadik. Egyik cikk felépítése a heves propaganda gondolatmenetét érzékelteti, a másiké a higgadtabb, szakmai építkezés bizonyos jellegzetességeit mutatja.

Mindkét változatban a legfőbb irányító Rákosi Mátyás megnyilatkozása a *Művelt Nép* című kulturális lap 1947. július 15-i számából. Az ÚSZ-ban innen indul el a szerző, hosszan idézve Rákosi szavait: „Az

életszínvonal és a termelés emelkedése [...] megtorpan, ha nem nő ugyanakkor az a kulturális színvonal, amely nemcsak kísérője, de előfeltétele is a magasabb termelésnek. A dolgozó tömegek életszínvonala, kulturális felemelkedése között szerves kölcsönhatás áll fenn.” A TSZ-ben a cikk végén, csattanóként áll Rákosi lakonikus mondata: „Ezen a téren a felszabadulás utáni első két esztendőben lemaradtunk, s ezt a lemaradást is most kell behoznunk.”³⁹ Érzékelhető a szerző felháborodása, hogy a közel egy év előtti vezetői iránymutatásra most kell hivatkozni.

Összefoglalva megállapítható, hogy E. Kovács e két cikkével 1948 nyarán pártutasításra kivégezte a 2–3 éves szabadművelődést, a társadalom öntevékeny kulturális szerveződését, s annak központi (VKM) támogatását. Elérkezett az idő arra, hogy a párt mondja meg, mikor, kinek mit és hogyan kell kapnia kulturális téren, hogy e nélkülözhetetlen „nevelés” révén alkalmassá válhasson az új társadalom építőjének lelkes szerepére. Ezek után nem meglepő, hogy 1948 végén a VKM szabadművelődési ügyosztályának élére E. Kovács és K. Nagy került.

Az Új Szántás „könyvtári száma” (1948. május)

Az ÚSZ 1947. 2-ik számából foglalkoztunk Sebestyén Géza fontos írásával. Ugyanott írt rövid cikket a VKM illetékes vezető munkatársa, *Szathmáry Lajos Népkönyvtárak* címmel.⁴⁰ Az ÚSZ egyes számaiban rövid hírek jelentek meg a könyvtárak témájával kapcsolatban.

Ezen a helyzeten változtatott a „könyvtári szám”, bár csak enyhe túlzással lehet annak nevezni, ha a 64 oldalas tartalomból 15 oldalt kapott e téma. Mégis fontosnak tűnik számunkra, két irányból is. Itt kapott az ocsúdó szakmai érdeklődő valami információt a kül- és belföldi fejleményekről, másrészt megláthatjuk, hogyan rajzolódott át Sebestyén és társai irányjelzése egy rövid év alatt.

A 15 oldalon hat írás olvasható egymás után, közvetlenül a számot nyitó Karácsony-eszmefuttatás (*Felnőttek nevelése. 2. rész*) és Gombos Ferenc elvi cikke (*Közös szabadművelődési feladataink*) után.

Sorrendben áttekintjük az írásokat, s utána próbálunk következtetéseket levonni. Három külföldi téma, három belföldi anyag.

Elsőnek Sebestyén írása – *A népkönyvtárak szervezete a Szovjetunióban* – kapott helyet.⁴¹ Ez a leghosszabb külföldi témájú írás, majdnem négy oldalon, apró betűvel szedve. Két alapvető jellegzetességet emel ki a szovjet gyakorlatból: „minden könyvtár, a

legkisebb is egy nagy, modern szervezetnek a tagjaként éli az életét”, s ugyanakkor minden könyvtár a „legtágabb értelemben vett kulturális munkát végzi”. Az előbbi jellegzetességet ahhoz kapcsolja, hogy a „szovjet társadalom a terveződés világában él”. Sok az apró könyvtár, állapítja meg, viszont az egész kicsik (500 kötet alatt) nem önállóak, hanem egy „körzeti rendszer keretében” működnek. E kis könyvtárak képviselői havonta meglátogatják a körzeti központot, a szakmai megbeszélésen és tanácsadáson túl könyveket választanak. A körzeti könyvtárak száma meghaladja a háromezret. E körzeti könyvtárak feletti szint a „kerületi könyvtár”, ezek már akár „több százezer kötetes nagykönyvtárak”. A kerületi szint felett pedig az országos áll olyan átfogó feladatokkal, mint az irányítás, szabványosítás, könyvtárosképzés stb. Fontos szerepet töltenek be a „kollektorok”: mai nyelven a könyvtárellátó szervezetek. A könyvtárosképzés szintjei: alapfokon a körzeti könyvtárak segítenek a továbbképzésben; a következő szint a könyvtáros szakiskolák (technikumok) munkája, hisz ők hozzák a legtöbb szakembert a rendszerbe (28 négyéves szakiskola működik); végül a felső szint a főiskolai képzés. A szerző szerint e központosított rendszer leveszi a helyi könyvtárosok válláról a tennivalók zömét, hogy azok az olvasókkal tudjanak foglalkozni. A szakmai eszközök (katalógus stb.) arra valók, hogy a „tömegek közt végzett kulturális munka minél eredményesebb legyen”, s a könyv is „eszköz, [...] a lényeges maga a könyvek felhasználásával végzett konkrét nevelő munka” (kiemelés tőlem. S.P.). Ezzel zárja Sebestyén írását, s kétely nem merül fel, vajon igényli-e az olvasó ezt az intenzív „nevelő munkát”?

A következő – egy oldalnál alig hosszabb (keréken 80 soros) – írás a finn népkönyvtárakról szól.⁴² Nem kizárt, hogy ennek szerzője is Sebestyén Géza, ám minthogy az utolsó (módszertani) írás is a nevét viseli, nyilván nem illett hatból hármat nevével jegyeznie. A finn témájú írás az „egész világon döntő átalakuláson” átmenő könyvtárüggyel indít. Az amerikai és szovjet példa mellett célravezető egy „kisebb nemzet” példáját is megismerni, nem azért, mintha az eltérne, „külön utat” mutatna. A szerző szigorúan megállapítja, hogy „Magyarország [...] kimaradt az egész világot átjáró könyvtári forradalomból.” Ennek az az oka, hogy „idejélmúlt politikai rendszerünk önmaga fenntartása érdekében szándékosan izolálta a magyar kultúréletet”. A finn rendszert az 1928-as törvény alapozta meg, mely létrehozta a központi irányítás szerveit, valamint a körzeti könyvtárakat.

Az állam magára vállalja a könyvtárfenntartás kiadásainak felét, s ezzel ösztönzi a helyi támogatás emelését.

Ezután a francia kultúra kiváló ismerője (ekkor a párizsi Magyar Intézet munkatársa), *Dobossy László* tájékoztat a francia helyzetről.⁴³ Ez a cikk az előbbinél is rövidebb, nem éri el a 60 sort, így épp csak a legfontosabb megállapításoknak jut hely. 1946-ban maga az oktatásügyi miniszter állapította meg, hogy országa „nem fordít elég gondot a könyvtárakra”. A helyi „könyvtári adó” negyvened része az angliainak, így a központi kormányzatnak kell a támogatás egy részét fedeznie. A rendszer működése elég bizonytalan, épp a sok kisebb település miatt (37 ezer település lélekszáma kisebb tízezerrel). Már pedig egy ezres lakosságú község jó, ha évi négy-öt kötetet meg tud venni. Valamelyest segítenek a bibliobuszok, ilyen 17 megyében működik már. Ezek egy-két havonta jutnak el minden érintett településre, s ott a lakosság számára mérten hagynak könyvanyagot (általában egy kötetet tíz lakosra). Hátráltatja a megoldást a papírhány, amely felfelé tolja az új könyvek árát.

A magyar anyagok sorát egy szintén rövid összegzés nyitja: Ezer népkönyvtár, hatszáz vándorkönyvtár címen.⁴⁴ Az előbbi szám a NSZOB teljesítménye, az utóbbi a VKM-é. *Varju Bálint* a Magyar Kommunista Pártot dicséri, minthogy annak kezdeményezése „egyik legfontosabb kultúrpolitikai hatóerőnk nőit”. A bizottság dicséretére megállapítja, hogy a „világirodalom klasszikusaiból és a magyar irodalom nagyjából választja a könyvtárak anyagát”. Ám mi láttuk korábban, hogy ennek fele sem igaz, a VKM-hez beérkezett lista igen tekintélyes hányada politikai borsúra, s jó, ha 10%-a a szépirodalom (emellett van nem kevés hasznos ismeretterjesztő kiadvány is). S arról sem ejt szót a cikkíró, hogy a beszerzés költségeit igen gyakran a VKM állhatta, vagyis a szakmai főhatóságnak saját programjára még kevesebb pénze maradhatott.

A másik írás a jászberényi példát mutatja be a szervező *Bognár Gyula* tanítóképző intézeti tanár tollából.⁴⁵ A szerző arról tájékoztat, hogy a „vándorkönyvtárak” szervezését már 1945 tavaszán elkezdték, rögtön a földosztás után, s e munka során hasznosították a külföldi (dán, holland, amerikai) minták tapasztalatait. Nem egyszerűen könyvcsomagokat helyeztek ki a tanyavilágban, hanem a tanyaközpontokban tanfolyamokat is szerveztek – általában heti kétszer három óras tartammal – az „olvasás megszerettetése” vagy épp a „közös olvasás” céljából. 30–50 kötet fért el a faládákba, melyeket a város lovaskocsiján szállított-

ták a helyszínekre. A tanfolyamot a helyi tanító előre megszervezte. A munka eredménye Bognár szerint abban áll, hogy „bevezeti a népet a könyvek világába és felkelti a művelődés igényét”.

Az ÚSZ rövid élettartama alatt számos kulturális részterületen instruálta az épp beletanuló illethekeket. E sorba illik Sebestyén útmutatója „*falusi és üzemi könyvtárak vezetői számára*”⁴⁶. Közel hetven évvel később nem lehet meghatottság nélkül gondolni arra, hogy a következő két évtizedben Sebestyén – Sallai Istvánnal együttműködve – egyre terjedesebb és alaposabb kézikönyveket írt, s ezáltal legalább harminc éven át a legfontosabb iránymutató eszközként segítették a szakmai utánpótlás felkészülését. Az öt tömör oldalon mi kerülhet szóba? A számtalan új „népkönyvtárban” (NSZOB, VKM, nagyüzemi könyvtárak) „*kezdő könyvtárosok működnek országszerte*” – írja felvezetőként. E „népkönyvtári úttörőknek” gyakorlati tanácsokat kíván adni, főként a „*Szovjetunió gazdag könyvtári tapasztalataira támaszkodva*”, ám „*mindig tekintettel lévén [...] a mi saját viszonyainkra*”. Pontos nyilvántartásokat (könyv, olvasó, kölcsönzés) szorgalmaz, a könyvek alapos megismerését javasolja, továbbá népszerűsíteni kell a könyvtárat (faliújság stb.). Elengedhetetlen feladat az „*olvasó ízlésének, igényeinek kipuhatolása*”: mindenkit egyénileg célszerű kezelni. A könyvtáros igyekezzen olvasóórákat, „*irodalmi ünnepeket*”, tanulmányi köröket szervezni. Mindebben segítse őt egy formálódó munkaközösség. Látható, hogy a szerző egy igényeit felismerő közösség kulturális centrumaként képzei el a könyvtárat és felelősét.

A „könyvtáros számból” szembetűnik, hogy főként a közkönyvtárak gyakorlati életére koncentrált, nem vetette fel a szakma átfogó kérdéseit (képzés, szabványosítás stb.). Feltételezhető, hogy ekkor, 48 tavaszán már érződött, a szabadművelődés eddigi „vezérkara” aligha marad akár középtávon is a helyén. Így nem volt még programadó személy vagy szakmai centrum. Nem jelenik meg ekkor még a „*könyvtárügy egységének*” gondolata sem (ez 1950 után kerül napirendre, sajnálatos módon viszont éveken át a tudományos és szakkönyvtárak, illetve a dokumentáció lefokozása formájában).

A könyvtárak állapota 1948 tavaszán-nyarán

1947 tavaszán az OKK az Unesco érdeklődésére rövid összefoglalást készített a hazai „*A magyarországi könyvtárak mai állapotáról*”. Ötszáz intézménynek küldtek ki körlevelet, a középiskolák könyvtárait

nem térve ki, kb. négyszáz könyvtárról foglalja össze a beérkezett adatokat. 15 könyvtár állománya haladja meg a százezer kötetet: az országos és egyetemi könyvtárak (OSZK, a budapesti Egyetemi Könyvtár, FSZEK, MTAK stb.) mellett három egyházi gyűjtemény (Debrecen, Pannonhalma, Esztergom). A könyvtárak kétharmadának állománya „nem haladja meg az ötezer kötetet”. Rendkívül gyenge a költségvetési (gyarapítási) keret. Tízezer forint feletti „átalánya” csupán 11 könyvtárnak van, a százezer forintot egyedül a FSZEK éri el. „Különösen panaszkodnak a nagyobb egyházi könyvtárak, hogy a földosztás következtében elvesztették jövedelmi forrásukat...”. Súlyosak a háborús károk, a felmért könyvtárak 86%-a szenvedett súlyosabb vagy kisebb károkat gyűjteményében és épületanyagában. A népkönyvtáraknál „súlyosabb a helyzet, [...] 3500 népkönyvtárból 1222 maradt meg a háború után, ezeknek átlag 100 kötet az állománya.”⁴⁷

Csak röviden utalhatunk itt Trócsányi György előadására a „Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének 1948. évi január 31-én tartott közgyűlésén”. Címe: *A könyvtárpolitika új feladatai*. Trócsányi előadásának egyik vezérfonala az izoláció leküzdése: „A magyar könyvtárügy egyetlen kérdése sem vizsgálható meggyőződés szerint izoláltan, ha értékes eredményt akarunk elérni. Egységes egésznek kell látni a magyar könyvtárak egyetemét egyelőre elméleti síkon, abban a biztos meggyőződésben, hogy az egységes, átfogó (sic!) meghatározott terv szerinti együttműködés tovább nem késlekedhetik.” Javasolt módszertani megközelítése: „Képzeliük el tíz év múlva, céltudatos tevékenység eredményeképp a magyar könyvtárügyet, s így tekintsünk az ellőttünk elvonuló feladatokra.” Meglódul az előadó fantáziája: „Az új nemzeti könyvtár korszerű, pompás palotájában működik, tudományos könyvtáraink egymással kooperálva termelő, tudományos intézményekké fejlődtek, a közművelődési könyvtárhálózat az egész országra kiterjedően kiépítve, [...] az itthoni és nemzetközi könyvtárosi főiskolán végzett fiatal könyvtárnokok működnek az egyes könyvtárakban, [...] a nemzeti és szakbibliográfiák teljes pontossággal jelennek meg, fotokópia- és mikrofilmszolgálat áll a kutatók rendelkezésére.” S mindennek csúcán, a „könyvtárpolitika egész területén a szakértelemé a vezető szerep”.⁴⁸ A minisztérium illetékes ügyosztálya 1948 első felében rendeletileg felszólította a megyék és városok szabadművelődési hivatalait, hogy a felügyelők tegyenek jelentést a „területükön levő összes könyvtárakról, azok állapotáról és forgalmáról” az 1948.

június 30-i időpontban. Az Országos Levéltár megőrizte a beérkezett beszámolókat és az ezek alapján készített összegezést.⁴⁹ E forrásokból tallózunk az alábbiakban.

Nógrád-Hont vármegyében a „háborús események következtében jóformán valamennyi népkönyvtár elpusztult. A balassagyarmati Nagy Iván Múzeum 24.000 kötetes könyvtárából csak 15.000 maradt meg.” A „községek költségvetésébe könyvtárak gyarapítására felvett összegeket a legtöbb helyen törölték.” Hozzáláttak a körzeti könyvtári rendszer kialakításához: Salgótarjánban 10 ezer kötetes központ jöhet létre. Továbbá „különösen figyelemre méltó haladás tapasztalható a bánya- és iparvidéken, ahol üzemi könyvtárak létesültek [...] Salgótarján vezet e téren, ahol öt üzemi könyvtár van megfelelő olvasóhelyiségekkel s több mint 8000 kötet könyv szolgálja a [...] munkásság tudásszomját.” A megyében összesen 181 könyvtár működött, közülük 97 nép-, 20 vándor- és 7 üzemi, 5 iskolai, 8 ifjúsági, 7 pedig tanítói könyvtár. Az átnevezés lassúságát – s még inkább az erők szétforgácsolását – jelzi, hogy az MKP-hez 6 (plusz 3 falusi), az új MDP-hez 6 könyvtár csatlakozik. Használat: a 97 népkönyvtár 8 552 művének 9 569 kötetéből 4 529 egyén olvasott 24 462 művet, míg az egyéb könyvtárak 17 442 művének 19 051 kötetéből 5 143 egyén olvasott 38 899 művet. Együtt, kerekítve: 10 ezer olvasó, 63 ezer kölcsönzés. Az utolsó évi gyarapodás 2951 kötet, ez az addigi állományhoz képest kb. 10%.

Szabolcs-Bereg vármegye (176 ezer lakos) 4 járásának (Csenger, Fehérgyarmat, Mátészalka és Vásárosnamény) 146 településén 338 közkönyvtár működött, összesen 32 8703 kötetel. Különösen érdekes adat – ilyet máshonnan nem jelentettek –, hogy ennek közel háromszorosa (92 332 kötet) volt magánkönyvtárakban. A közkönyvtárak forgalma összesen 177 494 kötet, gyakorlatilag egy lakosra egy kötetnél kevesebb jutott.

Szombathely város beszámolója szerint az „erősen megrongálódott” városi könyvtárat újrakatalogizálták, állománya mintegy 15 ezer kötet (sok elavult anyaggal), elhelyezése megoldatlan (a megyeháza egy „eldugott helyiségében”). Kilenc üzemi könyvtár rendelkezik viszonylag számottevő állománnyal: köteteik száma együtt eléri a 3000-et. Az ifjúsági szervezetek könyvtárai gyengék: az állományok alig használhatók vagy „elkallódtak”. Különböző vándorkönyvtári szerveződések kezdődtek.

Mátyás Ferenc minisztériumi összegezése (kelt augusztus 4-én) egyszerre tartalmaz tárgyi elemeket és

a korra jellemző szlogeneket. Általában a könyvtárak eléggé elhanyagolt vagy épp aggasztó állapotban vannak. A „meglevő könyvek időszerűtlen tartalma fertőzi demokráciánkat”, sőt, hogy igazi képzavar is „lábra kapjon”, megállapítja: „Az álművészet dívdjai elburjánzottak szerte az irodalom területén.” (A páratlan képzavart érdemes „díjaznunk”!) Tehát meg kell rostálni az állományokat. Halaszthatatlan feladat a „könyvtárosok kiképzése, átnevelése”, minthogy a „könyvtárostól függ leginkább, mit olvas a város vagy a falu népe. Rájuk vár az a feladat, hogy megváltozzék az olvasók igénye, szemlélete.”

Az elitcsere elkezdődik (1945–1949)

Ha a Horthy-korszak utolsó évtizedének szakmai vezető egyéniségeit megpróbáljuk számba venni, akkor ilyen neveket sorolhatunk: *Fitz József* (OSZK), *Bisztray Gyula* (VKM és Pázmány Péter Tudományegyetem), *Pasteiner Iván* Egyetemi Könyvtár – OKBK), *Trócsányi György* (Országgyűlési Könyvtár), *Káplány Géza* (Országos Technológiai Könyvtár), *Enyvvári Jenő* (Fővárosi Könyvtár) és mások. Közülük Pasteiner elhagyta az országot, s a későbbiekben Grazban dolgozott könyvtárosként. Fitz mindent megtett a nemzeti könyvtár megmentéséért, a szakma modernizálásáért, ám a 45-ben berendezkedő új rendszer kíméletlenül eltávolította funkciójából.⁵⁰ Trócsányi és Káplány még pár évig vezetőként dolgozhatott, azután már csak szakértőként (miként Fitz is az OKK keretében). Trócsányi a háború után a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének elnöki teendőit is ellátta.⁵¹

A 45 utáni első években feltűnt új vezetők közül is említsünk néhányat: *Tolnai Gábor* (OSZK, aki hamarosan más területre: VKM stb. került), *Mátrai László* (Egyetemi Könyvtár), *Kőhalmi Béla* (Fővárosi Könyvtár, OKK, Egyetem), *Dienes László* (Fővárosi Könyvtár és Egyetem), *Gál István* (OKK), *Beöthy Ottó* (Országgyűlési Könyvtár és OKK, őt később koncepciók perben elítélték), *Sebestyén Géza* (VKM, OKK, NKK, majd Műegyetemi Könyvtár), *Varjas Béla* (OSZK és Egyetem). Közülük többen – Kőhalmi, Sebestyén, Varjas – bizonyára a szakma maradandó alakjaiként tisztelhetők, akik nélkül a későbbi felívelés aligha képzelhető el. 1948–49-től a megnövekvő feladatok függvényében nagyobb csapat kapott változatos lehetőséget: *Telegdi Zsigmond*, *Kardos Ferenc*, *Sallai István*, *Haraszthy Gyula*, *Barabási Rezső*, *Kovács Máté*. Mindegyikük megérdemelné alapos méltatást. A hamar (1954) elment Kardos

igen nagy veszteség. Haraszthy, Sallai, Barabási és Kovács nélkül nem olyan lett volna a szakma majdani teljesítménye, mint amilyen lett. 1949–50-től jönnek azután a huszonévesek, akik közül többen fényes pályát futottak be: *Lipták Pál*, az első Kossuth-díjas könyvtáros és társai. A legjobbak a nehéz időkből is tudtak hatni, előremutató dolgokat teremteni.

A következő lépés: „könyvtárügyünk teljes reformja” szovjet mintára

A *Népszava* cikkírója 1948. februári, vasárnapi számában a magyar kultúra területeit „tallózza”.⁵² Az egész oldalas publicisztika több témát érint, s utolsó előttiként a könyvtárak ügye is szóba kerül. Több konkrét anomália után így summázza véleményét (elvárását). „Lényegül annyi marad, hogy könyvtárügyünk teljes reformjára volna szükség, [...] és végül: ama könyvtárrendszer kialakítására, mely egyrészt ugyanazt az értékes, irodalmi vagy tudományos anyagot adja városban és falun. [...] Ez a folyamat részint már útban van. Másrészt azonban szükség lenne arra, hogy a Szovjet-Unióban (sic!) elfogadott könyvtárrendszert nálunk is bevezessük: az olvasók kollektíven kötelező individuális nevelését a könyvtáros részéről [...]”. (Ismét stílusbravúr!)

1948. december 28-án ülést tart a „Szabadművelődési Vezetők Aktívája” (az MDP agitprop osztályának irányító szerve). A jegyzőkönyv szerint a jelenlevők – E. Kovács Kálmán, Telegdi Zsigmond (OKK) és mások – több kérdésben döntenek. A felállítandó körzeti könyvtárak személyzetének kijelölése céljából írni fognak a helyi városi pártvezetőségnek. Továbbá létre kell hozni az Országos Szabadművelődési Tanács Könyvtári Albizottságát, s ennek „kinevezésével szűnjön meg a párt Könyvtári Albizottsága”. Ám legyen egy „szakaktíva”: ennek „politikai vezetője Lázár elvtárs. A szakaktíva szükség szerint a pártközpontban ülésezik”, majd az „elvi problémákat a Könyvtári bizottság elé vigye”. A jegyzőkönyv szerint „A körzeti könyvtárak anyagának végleges jegyzékét 1949. január 10-ig a Könyvtári albizottság elkészíti. Felelős Telegdi elvtárs.”⁵³ Ezekkel az állásfoglalásokkal elhárult minden akadály a körzeti könyvtári program megvalósulása előtt, másrészt megvalósult – tehetjük hozzá – a párt- és állami vezetés egybeolvasztása.

1948 decemberében *Szántó Miklós*, a kultuszminisztérium egyik vezető munkatársa *Kállai Gyulának* a Szabad Népből megjelent írásának alap gondolatát idézi: „[...] a kultúrpolitika népi demokráciánk

további fejlődésének egyik alapvető kérdése lett.” Ezután saját kútforrásból a következőket állapítja meg: „[...] kulturális átalakulásunk új szakaszhoz érkezett és ezt a szakaszt a munkásosztály minden vonalon való előnyomulása jellemzi [...] Megvannak az ellenforradalmi maradványok és ezek felszámolása létében fenyegeti a klerikális reakciót. [...] Az osztályharc élesedik a kultúra frontján is és szükség van az állandó éberségre.”⁵⁴

1949 őszére a „kultúrfront”, Révai József új „propaganda” minisztériuma (Népművelési Minisztérium) áldásos tevékenységének köszönhetően megerősítést kapott. Ez a folyamat viszont már nem a „szovjetizálás felé” cím alatt írható meg: az maga volt a szovjetizálás gyakorlata, amelyben egyszerre részesült – az iskola, tudomány, könyv- és lapkiadás mellett – természetesen a könyvtár is. A könyvtárak terén a döntő tendenciák: a könyvtárosok további megrostálása, az állományok purgálása, az olvasóközönség jelentős részének lecserélése az új „nevelés” előtérbe állításával.

„A kultúrforradalom kibontakozásáról csak 1948 után lehet beszélni”, állapította meg – mintegy hivatalos doktrínaként – tíz évvel később *Szigeti József* filozófus, miniszterhelyettes.⁵⁵ Ezzel egyetértve zárjuk szemlénket.

Jegyzetek

1. Lehetne említeni ugyanezen 47-es vészterhes időből Kovács Béla házelnök szovjet letartóztatását (január), Nagy Ferenc miniszterelnök emigrációba és lemondásra kényszerítését (június), az augusztusi „kék cédulás” választási csalásokat, a Kominform megalakítását (szeptember) stb. Egyetlen honi Nobel-díjasunk, Szent-Györgyi Albert is 1947 őszén maradt kint Svájcban, míg Zilahy Lajos író az Egyesült Államokban: ők ketten vezették 1945-től a Magyar-Szovjet Művelődési Társaságot.
Az 1945 utáni változások megítéléséről – a két vitatkozó paradigmáról (eleve eldöntött folyamatok zajlottak, vagy a világesemények befolyásolták a szovjet nagyhatalom intézkedéseit és elvárásait) – ld. Völgyesi Zoltán érdekes összegzését: Az 1945 utáni átmenet történeti mitoszai.
http://epa.oszk.hu/01500/01515/00009/pdf/EPA01515_Mediarium_011_0-71.pdf
[2015. 11. 15.]. A „fordulatok éveit” megértését kiválóan segíti egy tanulmánykötet: *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949.* Szerk. Feilt István, Izsák Lajos, Székely Gábor. Bp.: Napvilág K., 2000. 392. p.; Borhi László több könyve megkerülhetetlen: Magyarország a hidegháborúban. A Szov-

jetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956. (2005.); Nagyhatalmi érdekek hálójában – Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig (2015.); további fontos tanulmány: Rainer M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–1948 In: Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János (szerk.): *A fordulat éveit, 1947–1949.* Politika, képzőművészet, építészet. Bp., 1956-os Intézet, 1998. 17–39. p.

2. GERMUSKA Pál: A szocialista iparosítás 1947–1953 között. <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/evkonyv01/germuska> [2015. 11. 27.]
3. BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok.* Bp.: Osiris, 2005. 14. p. Fontos ROMSICS Ignác összefoglaló művének (Magyarország története a XX. században. 4. jav. és bőv. kiad. 2010.) vonatkozó fejezete. Az 1945–1956 közötti időszak friss összefoglalása GYARMATI György monográfiája: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Bp.: ÁBTL – Rubicon, 2011. 528 p. Gyarmati az 1945–1947 közötti éveket a „presztalinizálás”, míg az 1948–1953 közöttieket a „sztalinizálás” kifejezéssel minősíti. A berendezkedő rendszer legelszántabb ellenfeleként Mindszenty József bíboros 1947 nyarán így minősíti a helyzetet egy, az amerikai elnöknek címzett – el nem küldött – levelében: „Börtön-Magyarországban állampolgári jogok nincsenek. A szólás-, sajtó-, gyülekezés-szabadság, törvény előtti egyenlőség hiányzik. Kevesek téboly- és rémuralma van külső fegyverek árnyékában.” Idézi BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975).* Bp.: MTA BTK, 2015. 1. k. 594. p.
Korábban használták a borsevizálás szót is (korai megjelenése pl. a Rómában kiadott Katolikus Szemlében látható, ahol HEGYI András közölt cikket ilyen címen: *A magyar szellemi élet borsevizálása = Katolikus Szemle, 1949. 15–25. p.* Ma a szakértők többségénél a „szovjetizálás” terminus fordul elő.
4. A fontosabb források közül ld. Bisztray Gyula tanulmányait (Magyar Szemle, Magyar Könyvszemle, egyesületi évkönyv stb.), Káplány Géza könyveit (A dokumentáció problémái, A dokumentáció célja és feladata, Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése: mind 1940–1943 között), Fitz József és mások tanulmányait. Bisztray 1935-ben írott gondolatai a jövőbe mutatnak: „A modern könyvtár [...] a legteljesebb mértékben demokratikus. Nemcsak hogy tárva-nyitva tartja kapuit mindenki előtt, hanem valósággal csalogatja magához a látogatókat. Hol az új szerzemények jegyzékét függeszti ki közszemlére, hol magukat a csábos külsejű könyveket állítja ki tárlókban a járókelők gyönyörűségére. De itt sem áll meg. A modern könyvtár bejárást biztosít a raktárhelyiségekbe, mint

- az amerikai „open-shelf-library”-k, hogy a közönség maga keresgélje össze a neki tetsző olvasmányokat; fölajánlja szolgálatait a parkokban sétálóknak, mint egy olaszországi kerti könyvtárról nemrégiben olvashattuk; népkönyvtár, tanyai könyvtár és tengelyen gördülő vándorkönyvtár formájában fölkeresi a falvak és telepek egyszerű lakosságát, hogy minden embert hűséges jó barátához, jó könyvhöz juttasson...” (Magyar Könyvbarátok Diáriuma, 1935. 2. sz. 34. p.)
5. SONNEVEND Péter: Egy szerző – egy téma: változatok történelmi oldalfényben, némi kommentárral. Sebestyén Géza a falusi könyvtárakról (1942, 1947, 1956) = Könyvtári Figyelő, 2012. 1. sz. 13. p.
Az más kérdés, mikorra lett volna reális azt előirányozni, hogy a magyar vidék „csúcstechnológiához” (kellő számú bibliobuszhoz) jusson? Sebestyén abszolút jó szándékú idealizmusa a következő időszak szinte minden szakmai közszereplőjénél elő-előbukkan. Ez is az idők jellemzője: annyi mindent kellett tenni, s a tervek realizálásához egyetlen szakember sem nélkülözhetette a „külső” (politikai) erők támogatását, illetve a reménységet általában.
 6. A szovjet könyvtárügy elkorcsosulási folyamatáról ld. tanulmányunkat: SONNEVEND Péter: A sztálini önkényuralom áldozata: A szovjet közkönyvtárak a második világháborúig (1928–1941). 1–2. rész = Könyvtári Figyelő, 2013. 4. sz. 785–799. p., 2014. 1. sz. 89–112. p.
 7. Új közkönyvtárakat a magyar dolgozóknak. A haladó szellemű könyv a lelki újjáépítés eszköze = Szabad Nép, 1945. nov. 21. (201. sz.) 3. p.
 8. MAJOR Tamás: Magyar művészek, álljatok a dolgozók mellé! – LOSONCZY Géza: Támogassuk az értelmiséget! In: Értelmiség és demokrácia. Szent-Györgyi Albert, Lukács György, Major Tamás, Losonczy Géza felszólalásai a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusán. Bp.: Szikra, 1946. 6., 13. p.
 9. A mai magyar művelődéspolitiká = Köznevelés, 1946. 13. sz. (június) 2. p.
 10. KERESZTURY Dezső: A parasztság a magyar művelődéspolitikában. (A vallás- és közoktatásügyi miniszternek a Nemzeti Parasztpártban október 17-én elmondott beszámolójából) = Köznevelés, 1946. 21. sz. (november) 1–2. p.
 11. ALEXITS György: Köznevelésünk demokratizálásának alapproblémáiról = Társadalmi Szemle, 1947. 1. sz. 40–48. p. Az idézett kifejezés a 43. oldalon olvasható. Alexits (1899–1978) matematikus, a kommunista párt alapító tagja (1918), 1947–1948-ban államtitkár a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban (VKM), majd a következő években is a Rákosi-rendszer egyik tehetséges, mindenre kész szolgálólaként szerzett érdemeket; az MTA sikeres szovjetizálása (1949 őszén) után annak első főtítkára. Erről ld. HUSZÁR Tibor kiváló munkáját: A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949. Bp.: Akadémiai K., 1995. 210 p.
 12. HAVAS Gábor: A falu művelődése = Válasz, 1947. 7. sz. 48. p.; LAKATOS István: A Pokol tornácán = Válasz, 1947. 11. sz. 293. p. VAS István versét idézi a Budapest című lap 1947. 262. oldalán
 13. ORAVETZ István: A magyar könyv válságáról = Corvina, 1948. 26. sz. (június 25.) 2. p. Előttünk van a következő évek hivatalos könyvtárpolitikája: megdöbbentő, hogy az olyan szakemberek, mint Sebestyén Géza, milyen „könnyen” maradnak alul a jól hangzó demagóg érveléssel szemben. Ez újabb érv amellett, hogy pártpolitikai érdekek, s nem szakmai érvek mozgatták a fejlődést.
 14. HORVÁTH Márton a szellemi átalakulás tényezőiről. A Népszava anketja az írók és olvasók kölcsönhatásáról... = Népszava, 1948. aug. 8. 9. p.
 15. LUKÁCS György: Elnöki székfoglaló beszéd = Irodalomtörténet, 1949. 1. sz. 1. p. Az előd társaság felszámolásakor (1947) a hatalom a folyóiratot is megszüntette, s azt csak ekkor, 1949-ben indították újra. A Lukács által jelzett „teljes és gyökeres” (fogalmilag kissé mintha sántítana a második jelzővel „erősített” gondolatmenet?) irányváltoztatást jól jelzi, hogy a székfoglaló közlése után lehozták Lenin 1905-ös Pártszervezet és pártirodalom című hírhedt írását (29–34. p.). „Az irodalomnak pártszerűvé kell válnia [...] Az egész szociáldemokrata irodalomnak pártirodalommá kell lennie”, – ez volt a kádencia. A harmadik írásban pedig nem kisebb korifeus, mint A. Fagyeyev, a Szovjet Írószövetség főtítkára magyarázta Lenin eme írását. A kérdés szélesebb feldolgozása SCHEIBNER Tamás könyve. A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953. Bp.: Ráció K., 2014. 314 p. Vö. STANDEISKY Éva: A magyar irodalmi élet szovjetizálása 1949 és 1951 között = Múltunk, 2004. 48–73. p. Az analóg folyamatot tekinti át a történetírás terén ROMSICS Ignác: Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Bp.: Osiris, 2011. (A történetírás gleichschaltolása az átmenet éveiben című fejezet: 356–377. p.)
 16. Tudományos intézmények külföldi folyóirat-rendelése = Corvina, 1949. 17. sz. 1–2. p.; Felhívás a külföldi könyv- és folyóiratokat (sic! S.P.) rendelő könyvkereskedőkhöz = Corvina, 1949. 18. 2–3. p. Az IBUSZ természetesen ekkor már a belügyminisztériumhoz kötődő „szűrő” feladatokat látott el.
 17. Sebestyén Géza írásának eredeti gépelt kéziratát – benne a szerző kezével végrehajtott kisebb kézírásos változtatások-

- kal – az Országos Könyvtári Központ iratanyagában találtuk meg: Falusi könyvtárak. Gépírat, 10 oldal. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) XIX – I – 20/2. doboz (datálatlan, bizonyára 1946 vége). – Uő.: Falusi könyvtárak = Új Szántás, I. évf. 1947. 2. sz. (február) 101–104. p.
- Az ÚSZ általános elemzése megtalálható SZŐRŐ Ilona tanulmányában: Az „Új Szántás” című folyóirat egy új művelődéspolitikai szolgálatában. In: Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején. Szerk. Karlovitz János Tibor. Komarno: International Research Institute. 2013. 287–293. p. <http://www.irisro.org/tarstud2013aprilis/48Szorollona.pdf> [2016. 02. 10.]
18. F. Schrieweről ld. korábbi írásunkat, SONNEVEND Péter: Totális barna folt: a Die Bücherei című folyóirat 1934-es első évfolyama = Könyvtári Figyelő, 56. évf. 2010. 1. sz. 109–125. p. (http://epa.oszk.hu/00100/00143/00074/pdf/EPA00143_Konyvtari_Figyelo_2010_1_108-125.pdf) [2016. 04. 27.] Schriewer a húszas-harmincas évek ismert német könyvtári szakértője, aki a nácizmus első éveiben vezető szerepet vállalt.
19. Karácsony Sándor lapjának 1948-as évfolyamában komoly gesztusokat tett a (valós) hatalom irányában, mint erről alább szólunk. A Sebestyén-cikk változtatásainak stílusa azonban így is szembeszökően eltér írásaitól. Arról sem szabad elfelejtenünk, hogy itt még 1947 legelején vagyunk: ekkortól szinte minden negyedév komoly fordulatot hozott.
20. Ld. a fiatalabb testvér Victor István életinterjújának 26. oldalát http://www.kre.hu/portal/images/eleutinterjuk/victor_istvan_eleutinterju.pdf [2016. 02. 12.]
21. Ha ezzel a kérdéssel „szembesítjük” a konkrét szám (1947. 2. február) tartalmát, a következő dolgok tűnnek szembe. Sebestyén cikke előtti oldalon (99. p.) olvasható egy beszámoló A hároméves terv címmel. Szerzőjét a lap nem tünteti fel. Idézzük első mondatait: „A karácsony előtti napokban Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter ismertette a nagyközönséggel első ízben a Magyar Kommunista Párt hároméves újjáépítési tervét a párt Politikai Akadémiáján. Legutóbb pedig Rákosi Mátyás tájékoztatta a magyar és külföldi sajtó képviselőit részletesebben a tervről.”
- Ismeretes, hogy az 1945. novemberi országos választáson a Független Kisgazda és Polgári párt kapta a szavazatok 57, a képviselői helyek 58%-át, a kommunista és szociáldemokrata párt (szintén kerekítve) 17-17%-ot kapott. Miniszterelnök – a koalíciós kormány élén – a győztes pártot képviselő Tildy Zoltán lett, majd az 1946. februári államformaváltás után Tildy az új köztársaság államfője lett, a miniszterelnöki megbízatást ekkor Nagy Ferenc vette át. A szavazati és mandátumbeli eltérés ellenére a kormánynak 7–7 kisgazda és baloldali (kommunista, szociáldemokrata és parasztpárti) minisztere lett.
- Ennél is fontosabb, hogy minden érdemi kérdést „pártközi értekezleten” döntöttek le, ahol pedig a kommunista párt – a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot domináló szovjet megszálló hatalom aktív támogatásával – minden érdemi döntést befolyásol(hatott).
- A lapszám további tartalmából: E. Kovács Kálmán – további masszív szerepére később térünk vissza – itt az MKP által kezdeményezett Szabad Föld Téli Esték című rendezvénysorozatot mutatja be (107. p.). A Szabad Föld a kommunista párt hetilapja volt a falu számára 1945 nyárvégétől.
- A rendkívül érdekes sajtószemle rovat első tételként FOGARASI Béla kommunista filozófusnak a Társadalmi Szemle (az MKP elméleti folyóirata) 1947. februári (!) számában megjelent, A hároméves terv és a kultúra című írását foglalja össze „Demokratikus kultúra vagy arisztokratikus kultúra” címen. A második tétel az ekkor már kommunista KIRÁLY István (1945-től MKP-tag) cikkének (Potemkin-költségvetés) summázata (megjelent a Valóság című folyóiratban 1947. februárban). A utolsó ismertetés pedig egyenest a Szabad Népből emel ki egy írást SZERVÁNSZKY Endre tollából (A zenei művelődés útján, Sz.N. 1947. január 18.) a hangzatos Osztyájkultúra vagy egyetemes emberi értékek címen. Ebből egy sokatmondó idézet: „Megfellebbezhetetlen törvényszerűség, hogy a gazdasági és társadalmi hatalom megszerzése után fejlődik ki a hatalmon levő osztály sajátos kultúrája.” A következő évek ismeretében ehhez nem kell kommentár. (A zeneszerző Szervánszky Endre 1949-ig dolgozott a Szabad Népnél). Mindebből leszűrhető, hogy jöllehet az ÚSZ meghatározó tartalma a szabadművelődési koncepció terjesztése, ám „háttér-dallamként” kezdettől ott érvényesült az MKP hangja is, s bizonyára ez hatott Sebestyén cikkének végül megjelent szövegére is.
22. A NSZOB működésének jól dokumentált összefoglalása olvasható CZIGLER Róbert tollából: A Magyar Kommunista párt törekvései a falusi lakosság könyvellátásáért a koalíciós korszakban (1945–1948) = Magyar Könyvszemle, 1984. 4. 363–373. p.
- A szervezet élén a „vörös grófné”, Andrassy Katinka (Károlyi Mihály neje) állt. A téma súlyát illusztrálja egy 1947. áprilisi filmhíradó részlete: <http://filmhíradonline.hu/watch.php?id=6382>
23. A NSZOB (céges papír, VII. Damjanich u. 6. alatti központ) 1948. március 6-án kért 50 ezer forintot kért, már 12-én (!) meg is kapott 40 ezer forintot, ebből főként Szikra-kiadványokat rendelt 100-100 példányban. Magyaráztatként említik, hogy a Szikra 35%-os kedvezménnyel nyújtott, míg a többiek csak 10%-ot. Persze, a Szikrától így az összes közel nyolcvan kiadványból közel hetven kiadványt rendeltek, a többiektől (Cserépfalvi, Révai) egy-kettőt kiadónként. MNL OL

- XIX-I-1-i/126. db. Levél és lista a megrendelt könyvekről.
24. TÓTH Gyula: Tíz év múltán – a hatvan éve alapított körzeti könyvtárakról. 1-2. r. = Könyvtári Figyelő, 55. évf. 2009. 4. sz. 685–704. p.; 56. évf. 2010. 1. sz. 85–107. p.
25. Körzeti könyvtár szervezése Veszprémben. 1947. április 28. MNL OL XIX-I-1-i/50. d. 4 l. + 2 l. az újabb alispáni felirat.
26. Kovács István (1921–1990) jogtudós, alkotmányjogász, az MTA tagja, a szegedi tudományegyetem professzor, az MTA Állam- és jogtudományi intézetének igazgatója. – MNL OL XIX-I-1-i/50. db.
- A körzeti könyvtárral kapcsolatos további fejleményekre Gerő Gyula utal a megyei könyvtári kronológiában: A Veszprém megyei könyvtárak története dátumokban (1086–2003). In: A veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár Évkönyve 1987-2003. Szerk. Balogh Ferencné. Veszprém: Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 2004. - 35. p. http://helyismeret.ekmk.hu/images/stories/a_veszpremi_evkonyv.pdf [2016. 02. 16.] E kronológia szerint dr. Nagy László múzeumi és könyvtárigazgató 1948. május 3-án, majd november 7-én is beszámoltót küldött a minisztériumnak a szervezési munkákról. Előbbi 1948. május 1-i datálással, Dr. Nagy László aláírásával mi is megtaláltuk: A veszprémi körzeti könyvtár felállításával kapcsolatos szervezési munkálatok tervezete. 10 gépelt oldal. MNL OL XIX-I-1-i/126. doboz
- Az 1947 őszi komolyan tervezett fejlesztés bizonyítéka lehet továbbá az a levéltervezet, amelyet – minisztere nevében – Sebestyén Géza készített. Ebben a szentesi alispánhoz fordulnak a körzeti könyvtár megszervezése érdekében, ismeretve ugyanazt a modellt, amit Veszprém esetében láttunk (létszám, elhelyezés, dologi kiadások a „törvényhatóság” által biztosítandó, az indító 6–10 ezres állomány, valamint egy „modern könyves autó” a minisztérium részéről). Sebestyén október 21-én szignálja a javított, gépelt tervezetet, a kísérő adatlap szerint ugyanezen a napon megtörtént a tisztázás, ám ezt nem követte az elküldés, vagyis nem kapta meg a jóváhagyást (utolsó adat: irattárba érkezett: X. 29.). MNL OL XIX I-1-i/50. doboz.
- A konkrét előkészületek sorába tartozhat a Bognár Gyula által készített, 1947. október 3-án kelt felterjesztés „Dr. Sebestyén Gyula miniszteri tanácsos úrnak”. Címe: A jászberényi körzeti vándorkönyvtár munkaterve.” 11 oldal gépirat MNL OL XIX-I-1-i/49. doboz. A kísérő palliumon ez olvasható: „Átvettem: 1948. VII. 1. Körzeti könyvtárak szervezési ügye jelenleg nem idősezerű. Körülbelül szeptember folyamán indul meg.” Már 1947–1948 fordulóján készült egy olyan jogszabály-tervezet, amely a népkönyvtárak ügyét, a körzeti könyvtárakkal egyetemben az OKK-ra kívánta bízni. Az 1947. december 22-én, illetve javítva 1948. január 7-én datált anyagon gépelt rájegyzés: „Idővel aktualitását veszítette. Irattárba teendő. Bp. 1948. VII. 5.” Ekkor, 1948 nyarán kezdődött ugyanis a külön Népművelési Minisztérium szervezése, amely viszont csak 1949 őszén kezdte meg működését. MNL OL XIX-I-1-i/50. doboz.
- A nagy időbeli csúszás további tényezője ismerhető meg egy 1948. december 28-i anyagból, melynek szerzője Telegdi Zsigmond lehet, s bizonyára a pártközpont „aktívaja” elé készült (ld. utolsó fejezetünket, illetve a 48. lábjegyzetet). A „Beszámoló a közművelődési könyvtárakkal kapcsolatos leg-sürgetőbb teendőkről” című anyag az eddigi irányításról azt mondja, hogy a „közművelődési könyvtárak megszervezésével először a VIII. ügyosztály foglalkozott. Később készült egy rendelet-tervezet, amely ezt a feladatot egy létesítendő Országos Népkönyvtári Központra kívánta bízni.” Minthogy e tervezetet a minisztertanács nem fogadta el, a minisztérium a tennivalók (főleg a tervezett körzeti könyvtári munka) elvégzésére az OKK-t kérte fel, ennek viszont ki kellett alakítania a szükséges szervezeti kereteket. MNL OL XIX-I-20/3. doboz.
- E december végi anyag szakmai megalapozásának minősíthető Sebestyén Géza 1948. december 20-kelt feljegyzése „A körzeti könyvtárakkal kapcsolatos legsürgetőbb szervezési feladatok” címmel. Ez helyi tárgyalásokat irányoz elő, majd beszél a szükséges helyiségek előkészítéséről, a könyv-anyag összeállításáról, a könyvek központi feldolgozásáról, a kiküldendő anyag célhelyre juttatásáról, a „könyvtári autóbuszok beállításáról”, a „kellő személyzet kiválasztásáról”, s szakmai felkészültséget megalapozó „könyvtárosképző tanfolyamról”. MNL OL XIX-I.20/. 3. doboz, 3 p. gépirat
27. A VKM 1946/47-es költségvetési keretéből (kerekítve 259 millió forint) 38% (98,7 millió) jutott az általános iskolára, míg a következő három tételre (vallás, egyetemek, gimnáziumok) együtt 34% (88 millió). A szabadművelődés ehhez képest 4,63 milliót kapott, ami a teljes keret nem egészen 1,8%-a. Adatok a Köznevelés 1947. 1. számának 13. oldalán.
28. KARÁCSONY Sándor: Új szántás = ÚSZ, 1947. 1. sz. 4. p. Nincs időnk megállni a stílus kérdésénél, csak azt a lakonikus kérdést tesszük fel: ki az a „mi”, akiktől „fogantatik a kultúra”?
29. KARÁCSONY Sándor: A növekedés éposza = ÚSZ, 1948. 1. sz. 68–69. p. A szofokrácia kifejezés a két világháború közt volt használatos (Kornis Gyula stb.), jelentése kb.: az értelmiség, a szellemi dolgozók rétege.
30. KARÁCSONY Sándor: Egy százestendős könyv margójára = ÚSZ, 1948. 2. sz. 68–69. p.
31. VARGHA Domokos: Két centenárium. = ÚSZ, 1948. 2. sz. 71. p. A szerző később „h” nélkül (Varga) írta a nevét.
32. KÖVENDI Dénes: Egy forradalmi népdal = ÚSZ, 1948. 2. sz. 77. p. Kövendi Dénes, az OSZT kis létszámú titkárságának

- munkatársa Szathmáry Lajossal (a VKM illetékes osztály-vezetőjével) együtt az épp ekkor, 1948 elején megjelenő Szabadművelődési kézikönyv szerkesztője. A kézikönyv egy évvel később, tehát 1949 elején még meglévő példányait az új VKM-vezetés zúzdába küldte.
33. GOMBOS Ferenc: Szabadművelődés és politika = ÚSZ, 1948. 7. sz. 391–393. p. Az idézet a 391. oldalon.
34. Uo. 391–392. p.
35. K. NAGY István: A révfülöpi értekezlet = ÚSZ, 1948. 6. sz. 366. p.
36. Ítélet a kommunisták bűnpörében = Budapesti Hírlap, 1933. május. 13. 6. p. Darvast, miként József Attilát is – s még további kilenc vádlottat – felmentették, Széll Jenő kapta a leg súlyosabb ítéletet (másfél év), E. Kovács egy hónapot kapott. Vö. PÁSZTOR József: Szabad Írás. Irodalmi lap 1934-ben. = Magyar Könyvszemle, 1963. 317–324. p.
37. E. KOVÁCS Kálmán: Klerikális reakció, parasztrómantika és népművelésünk demokratizálása = Társadalmi Szemle, 1948. 6. sz. 469–476. p. Feltűnő, hogy míg Karácsonyék elutasították a Horthy-korszak paternalista „népművelését”, itt a kifejezés ismét dominánssá válik, még hozzá negyven évre. E. Kovács a lesújtó kritika előtt két „ártatlan” beszámolóval volt jelen a lapban. Regényét (A kakassziki kovács) és számos brosúráját a Szikra pártkiadó jelentette meg, s e művei helyet kaptak abban a listában, amelyet a NSZOB igényelt (ld. 21. jegyzetpontunkat). E. Kovács 1949 elejétől a népművelési terület felelőse „miniszteri osztályfőnökként” (Népszava, 1949. április 13. 6. p.) E minőségében ismét szerepel a TSZ-ben is (A szabadművelődés eredményei és az öt éves terv = TSZ, 1949. 5. sz. 361–363. p.) Az új Népművelési Minisztérium (működésének kezdete 1949 ősze) viszont – tudomásunk szerint – nem vette át. E. Kovács 56-ig íróként, újságíróként működött, majd Sárospatakon tanított, s élete e hosszú szakaszában – a tanári és nyelvművelői munkán kívül – főként verselt. Lipták Pál, a Békéscsabai Megyei Könyvtár sorozatában adta ki kötetét a hetvenes években (Fodor András, Csorba Győző, Keresztury Dezső és mások mellett), majd 1985-ben Patakon is megjelent egy gyűjteménye. A pártközpont sem felejtette el: 75. születésnapján magas pártkitüntetéssel ismerték el korábbi érdemeit: az MTI jelentése szerint Április Negyedike Érdemrendet adományoztak neki (Népszava, 1987. június 17. 6. p.)
38. E. Kovács Kálmán: i. m. 469. p.
39. E. KOVÁCS Kálmán: A szabadművelődés kérdéseiről = ÚSZ, 1948. 8–9. sz. 465. p.; TSZ, 1948. 6. sz. 476. p. Az ÚSZ utolsó, 1948. októberi száma már jó példát mutat az új szemléletből ilyen írásokat közölve: Bevezetés a marxizmus tanulmányozásához ((586–596. p.); A természettudományi nevelés kérdései. Iljin „Hegyek és emberek” című műve kapcsán (597–602. p.); A Szovjetunió tömegkultúrája a szovjet könyvkiállítás tükrében (620–623. p.); A csodálatos film (624–629. p.). Utóbbiban a „felelős szerkesztő és kiadó” Victor János lelkendezik a szovjet filmek sajátosságai okán. – Ez nem mentette meg a lapot, a szám utolsó, 640. oldalán ilyen szöveg „búcsúztatja”: A Vallás- és közoktatásügyi Miniszter 12.250/1948. sz. rendeletével elrendelte az Országos Szabadművelődési Tanács újjászervezését, a 10.640/1948. Korm. sz. rendelet pedig az iskolán kívüli nevelés többi szerveinek újjáalakítását. Ezeknek a rendeleteknek értelmében a folyóiratunk szerkesztésére vonatkozó megbízások is természetesen megszűnnek. A továbbiakról az újjáalakult Tanács fog dönteni.” A tanács nem alakult újjá, a lap utód nélkül eltűnt az enyészetben.
40. SZATHMÁRY Lajos: Népkönyvtáraink = ÚSZ, 1947. 2. 104–105. p. Néhány adata: a háború előtti hálózatot „elsöpörte az országon átviharzó háború. Mindössze 1200 népkönyvtár maradt meg belőle, mintegy 200 ezer” kötettel. Rádásul a kulturális kormányzat „anyagi ereje odáig csökkent, hogy fel kellett adnia népkönyvtárainak táplálására vonatkozó terveit. További gyarapításuk érdekében az egyes helyi szabadművelődési tanácsok gondozásába adta őket...” Uo. 105. p. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Sebestyén megrajzolta a kívánatos irányt, az illetékes pedig bejelentette a csődhelyzetet. Hisz ki gondolhatta, hogy a koldusszegény helyi irányítás épp a könyvtárat fogja támogatni...
41. SEBESTYÉN Géza: A népkönyvtárak szervezete a Szovjetunióban = ÚSZ, 1948. 5. sz. 267–270. p. Itt említjük meg azt a két érdekességet, hogy a szövegben még nincsenek jelen az „alapító” próféták (Lenin, Krupszkaja), másrészt minden időtlen, nincs változásra utaló jel egy sem. Ez is mintha a megvalósult tökéletességet fejezné ki.
42. A finn népkönyvtárak = ÚSZ, 1948. 5. sz. 270–272. p.
43. DOBOSSY László: A könyvtárak helyzete Franciaországban = ÚSZ, 1948. 5. sz. 272–273. p.
44. VARJU Bálint: Ezer népkönyvtár, hatszáz vándorkönyvtár = ÚSZ, 1948. 5. sz. 273–274. p.
45. BOGNÁR Gyula: A jászberényi vándorkönyvtárak = ÚSZ, 1948. 5. sz. 275–277. p. A szerző már 1947-ban a témába vágó brosúrárt adott ki a Nemzeti Parasztpárt kiadványsorozatában (A jászberényi vándorkönyvtárak munkája. 1947. 24 p.).
46. SEBESTYÉN Géza: Könyvtárosi útmutató dióhéjban falusi és üzemi könyvtárak vezetői számára = ÚSZ, 1948. 5. sz. 278–282. p. Sebestyén a VKM VIII. ügyosztályától 1948. október 11-én

- megbízást kapott, hogy „Gyenyiszjev, V. N.: A népkönyvtár munkája című művének a könyvtár nevelő munkájára vonatkozó fejezetét oroszról fordítsa le magyarra”. MNL OL XIX-I-1-i/126. doboz. Ez a fejezet 1949-ben meg is jelent: GYENYISZJEV, V. N.: A népkönyvtár kulturális munkája. Bp. Új Magyar Könyvkiadó, 1949. - 42 p. A fordító nevét nem tüntették fel. A teljes könyv 1953-ban látott napvilágot Komlós Imréné, Sebestyén és Papp Simon fordításában, A tömegkönyvtár munkája címmel (Művelt Nép, 261 p.). Egyedül születtek az első hazai jegyzetek (pl. BABICZKY Béla: A magyar könyvtárügy szervezete (1953. 63 p., ugyanez 1954-ben bővebb címen és 90 oldalon), majd 1956-ban a korszak könyvtártudományi csúcsteljesítményeként tisztelhető „Sallai-Sebestyén”.
47. GÁL István, az OKK mb. vezetőjének kísérő levele és a jelzett beszámoló, 1947. április 25.: MNL OL XIX-I-1-h/129. doboz, 1+2 oldal.
48. TRÓCSÁNYI György: A magyar könyvtárpolitika új feladatai. 1948. január 31. – 19 gépelt oldal. MNL OL XIX-I-20/1. doboz. A szöveg megérdemelné a nyilvánosságot.
49. Az anyagok a MNL OL XIX-I-1-i/ 126-127. dobozokban találhatóak. Ezek közül néhány (Nógrád-Hont megye, 3 p., Szatmár-Bereg megye, 6 p., Szombathely város, 4 p., Mátyás Ferenc minisztériumi előadó országos összefoglalója: 1948. augusztus 4. 9 p.) áll rendelkezésünkre.
50. A politikai célzatú felülvizsgálatról POGÁNY György tanulmánya részletesen tájékoztat: Igazolóbizottsági eljárás és B-listázás az Országos Széchényi Könyvtárban. 1. rész = Könyvtári Figyelő, 61. évf. 2015. 3. sz. 339–353. p. Itt csak a „korszellem” alantas megnyilvánulását adhatjuk hozzá. A Népszava 1945. április 21-i számának hatodik oldalán Tisztogatózás címszó alatt ez olvasható: „Fitz József még mindig a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának vezetője. Jobboldali érzelmeit sohasem titkolta. 1944 decemberében Hubay Kálmán vezércikkeit olvasta fel tisztviselőinek és Hubayt a legnagyobb magyar publicistának nevezte. Ilyen rosszlélésű ember nem való a Széchényi Könyvtár élére.”
51. Az Országos Könyvtárügyi Tanács élére alternatív javaslatként a kultuszminiszter 1947-ben három főigazgatót: Mátrai Lászlót (1909), Tolnai Gábort (1910) és Trócsányi Györgyöt (1896) terjesztette elő. Ld. Ortutay Gyula. Előterjesztés a Minisztertanácshoz. 1947. évi július 5-én. 93.629/1947. sz. VI. 2. ü. o.: MNL OL XIX-I-1-h/129. doboz
52. F. Gy. (talán Faludy György?): Tallózás a magyar kultúra körül. = Népszava, 1948. február. F. Gy. kívánsága teljesülni látszott, hiszen lapja 1949. februárban már ilyen címen közölt hosszabb cikket: Új könyvtárak, új könyvtárosok, új olvasók az üzemekben. Ennek vezérmotívuma: „A könyvtármunka legfontosabb feladata a tömegek szocialista nevelése s minél szélesebb olvasótábor kapcsolódik ebbe a munkába, annál eredményesebb”. Milyen nyilvánvaló, hogy a kitűzött cél az extenzivitás: „minél szélesebb” = „annál eredményesebb”.
53. Jegyzőkönyv a Szabadművelődési Vezetők Aktivájának 1948. dec. 28-i üléséről. Agitprop. MNL OL 276. f. 109. cs. 13. ő. e. – 2 lap (az idézett döntések: 3. és 4. pont, 1. p.). „Lázár elvtárs” = bizonyára Lázár Péter, aki 1948–49-ben a Gerő Ernő vezette Magyar Tudományos Tanács égisze alatt tervezte és szervezte a dokumentációs munka megteremtését.
54. SZÁNTÓ Miklós: Kultúrpolitikai feladatok = Népszava, 1948. dec. 12. 13. p.
55. SZIGETI József: A Magyar Szocialista Párt kultúrpolitikájáról = Akadémiai Értesítő, 1958. 401. p.

Beérkezett: 2016. április 15.

Markusovszky-díj egy bibliográfus, könyvtörténésznek

Dr. Dörnyei Sándor, az Országos Széchényi Könyvtár bibliothecarius emeritusa 2016. május 4-én vette át az Orvosi Hetilap, a hazai orvosi szakfolyóiratok egyik meghatározó képviselőjének, Markusovszky Lajos-díját a folyóirat tavalyi évfolyamában közölt orvostörténeti közleményéért. (A korabeli sajtó Semmelweis betegségéről és haláláról = Orvosi Hetilap, 156(18), 2015. pp. 744–745). Egy héttel korábban a Magyar Orvostörténelmi Társaság választotta tiszteletbeli tagjai közé.

(www.oszk.hu/hírek, 2016.)